

marife

dini araştırmalar dergisi
Turkish Journal of Religious Studies

cilt / volume: 19 • sayı / issue: 1 • yaz / summer 2019

ARAŐTIRMA
Research

Fıkıh Usûlü Bağlamında EŞ'arı'nın Şâfi'î'ye Muhalefeti

Davut EŞit

Dr. Öğr. Üyesi, Hakkari Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Temel İslam Bilimleri Bölümü İslam Hukuku Ana Bilim Dalı
davutesit@hakkari.edu.tr | <https://orcid.org/0000-0003-1366-4650>

GeliŐ Tarihi / Received: 13.02.2019 • Yayına Kabul Tarihi / Accepted: 19.06.2019

Öz

EŞ'arı, mütekkim vasfının yanında aynı zamanda usûlî kimliğiyle bilinmektedir. Biyografik çalışmalarında EŞ'arı'nın fikhî kimliğine ilişkin farklı değerlendirmelerin olduğu görülmektedir. Ancak EŞ'arı, fıkıh usûlünde herhangi bir mezhebe bağlı olmayıp, kendine özgü görüşleri vardır. Binaenaleyh EŞ'arı'nın fıkıh usûlüne ilişkin bazı görüşleri genelde pek çok usûlcünün özelde Şâfi'î'nin görüşlerinden farklıdır. İşte bu çalışmada EŞ'arı'nın Şâfi'î'ye veya Şâfi'î mezhebinin yerleşik görüşlerine muhalefeti ve bu muhalefetin sonuçları ele alınmaktadır. EŞ'arılık ve Şâfi'îliğin tarihsel süreçte eklektik bir yapı arz ettiği dikkate alındığında EŞ'arı'nın, Şâfi'î'ye muhalefetinin, Şâfi'î mezhebinde fikrîsel bir hareketliliğe neden olduğu muhakkaktır. EŞ'arı/EŞ'arılık kaynaklı olan bu hareketliliğin, Şâfi'î fıkıh usûlünün gelişimine etkisini ortaya çıkarmayı amaçladığımız bu çalışma, bir noktada fıkıh usûlündeki farklılaşmaya ve değişime işaret etmektedir.
Anahtar Kelimeler: Fıkıh Usûlü, EŞ'arı, Şâfi'î, Şâfi'îlik, EŞ'arılık.

Ash'ari's Disagreement with Shafi'i Over Islamic Legal Methodology

In addition to being an Ash'arite theologian Ash'ari was also a theoretician of usul al-fiqh. Although there are different evaluations of Ash'ari's fiqh identity in biographical studies, it is necessary to say that the Shafi'i school has embraced him strongly. However, Ash'ari has his own authentic views in usul al-fiqh without being connected to any sect. Some of the views defended by Ash'ari in usul al-fiqh differ from the views of Shafi'i. This study deals with Ash'ari's opposition to Shafi'i and the established views of Shafi'i sect and the results of this opposition. Given the fact that Ash'ari and Shafi'i represent an eclectic structure in the historical process, it is certain that Ash'ari's opposition to Shafi'i has caused an intellectual dynamism in Shafi'i sect. This study in which we aim to reveal the effect of this dynamism stemming from Ash'ari/Ash'arism on the development of Shafi's usul al-fiqh points to the differentiation and change in the usul al-fiqh.
Keywords: Usul Al-Fiqh, Shafi'i, Ash'ari, Shafism, Ash'arism.

Atıf / Cite as

EŞit, Davut. "Fıkıh Usûlü Bağlamında EŞ'arı'nın Şâfi'î'ye Muhalefeti". *Marife* 19/1 (2019): 249-264.
<https://doi.org/10.33420/marife.526711>.

Giriş

Ebu'l-Hasen el-Eş'arî, 260/873-74 yılında Basra'da doğmuş¹ ve Mu'tezilî bilginlerden kelâm eğitimi alarak uzun yıllar Mu'tezilî fikirleri benimsemiştir.² Eş'arî (ö. 324/935-36), Mu'tezile'nin önemli mütekellimlerinden iken,³ geçirdiği fikri dönüşümden sonra Mu'tezile karşıtı çevrelerle beraber olduğunu ilan etmiştir.⁴ Eş'arî'nin Şâfi'ilerle olan yoğun etkileşimi, Mu'tezile'den ayrıldıktan sonraki dönemde gerçekleşmiştir.⁵ Bu süreçte Eş'arî özellikle Iraklı Şâfi'î çevrelerle etkileşim halinde olmuştur. Bu dönemde Eş'arî, Iraklı Şâfi'ilerden fıkıh dersleri almıştır.⁶ Keza Iraklı Şâfi'iler, Eş'arî'den kelâm eğitimi almışlardır.⁷ Bunun da ötesinde Eş'arî, Iraklı Şâfi'ilerle kelâmî meselelerde tartışmıştır.⁸ Eş'arî'nin Mu'tezileden ayrıldıktan sonra Şâfi'î çevrelerle olan etkileşimi, onun Şâfi'î mezhebini benimsediğine ilişkin görüşlerin ortaya atılmasına sebep olmuştur. Nitekim Şâfi'iler, Eş'arî'nin Şâfi'î mezhebini benimsediğini sıklıkla dile getirmişlerdir.⁹ Ancak Eş'arî, fikhî kimliği dışında özellikle fıkıh usûlü meselelerinde Şâfi'î'ye (ö. 204/820) muhalefet etmesiyle dikkat çekmiştir. Sübkî'nin (ö. 771/1370) naklettiğine göre Ebû Muhammed el-Cüveynî (ö. 438/1047), Şâfi'î'nin (ö. 204/820) *er-Risâle*'sine yazdığı şerh çalışmasında Eş'arî'nin bazı usûl görüşlerinde Şâfi'î'ye muhalefet etmesine rağmen usûl ve furû'da Şâfi'î'ye tabi olduğunu ifade etmektedir.¹⁰ Bu noktada Eş'arî'nin fıkıh usûlü görüşlerini derleyen İbn Fûrek'in (ö. 406/1015) değerlendirmesi konumuz açısından önem arz etmektedir. İbn Fûrek'e göre Eş'arî, fıkıh usûlü meselelerin çoğunluğunda Şâfi'î'nin *er-Risâle* ve *Ahkâmu'l-Kur'ân* adlı eserlerindeki görüşlerini benimsemiştir. İbn Fûrek

¹ İbn Hâlikân Eş'arî'nin [hicrî] 270 yılında doğduğunu ancak [hicrî] 260 yılında doğduğunu söyleyenlerin olduğunu belirtmektedir. Bu görüşler için bk. Ebu'l-'Abbâs Şemsuddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr el-Bermekî el-İrbilî İbn Hâlikân, *Vefeyâtü'l-a'ayân ve enbâu ebnâi'z-zemân*, thk. İhsân 'Abbâs (Beyrût: Dâru Şâdr, 1968), 3: 284; Ebû 'Amr Taqıyyuddîn 'Usmân b. Şalâhuddîn 'Abdirrahmân b. Mûsâ es-Şehrezûrî İbnu's-Salâh, *Tabakâtu'l-fukahâi's-Şâfi'iyye*, thk. Muhyuddîn 'Alî Necîb (Beyrût: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1992), 2: 604; Ebû Naşr Tâcuddîn İbnu's-Sübkî 'Abdulvehhâb b. 'Alî b. Abdilkâfi es-Sübkî, *Tabakâtu's-Şâfi'iyyeti'l-kubrâ*, thk. Maḥmûd Muhammed Tanâhî, 'Abdulfettâh Muhammed el-Hulv (Kâhira: Matba'atu 'Isâ el-Bâbî el-Halebi, 1964/1383), 3: 347; Ebû Muhammed Cemâluddîn 'Abdurrahîm b. el-Ḥasen el-İsnevî, *Tabakâtu's-Şâfi'iyye*, thk. Kemâl Yûsuf el-Hût (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İslâmiyye, 1987/1407), 1: 47.

² Sübkî, *Tabakât*, 3: 347.

³ Sübkî, *Tabakât*, 3: 347-348.

⁴ Eş'arî, Mu'tezile'den ayrıldıktan sonra kaleme aldığı *el-İbâne* adlı eserinde Ahmed b. Hanbel'in görüşlerini benimsediğini belirtmektedir. Bk. Ebu'l-Ḥasen 'Alî b. İsmâ'il b. Ebî Bişr İshâk b. Sâlim el-Eş'arî, *el-İbâne 'an usûli'd-diyâne*, thk. Fevkiyye Ḥuseyn Maḥmûd (Kâhira: Dâru'l-Enşâr, 1397), 20-21.

⁵ Ebû 'Abdillâh Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân b. Kaymâz ez-Zehabî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, thk. Ömer 'Abdusselâm et-Tedmurî (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-'Arabî, 1993/1413), 23: 210; *Siyeru a'lâmî'n-nubelâ*, thk. Şu'ayb el-Arnâvût (Heyet) (b.y.: Muessesetu'r-Risâle, 1985/1405), 14: 198.

⁶ Ebû Bekr Ahmed b. 'Alî b. æâbit b. Ahmed b. Mehdî el-Ḥatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf (Beyrût: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 2002/1422), 13: 260.

⁷ Sübkî, *Tabakât*, 3: 203.

⁸ Ebû 'Abdillâh Bedruddîn Muhammed b. Bahâdır b. 'Abdillâh ez-Zerkeşî, *el-Baḥru'l-muḥît fi usûli'l-fıkh* (b.y.: Dâru'l-Kutûbî, 1994/1414), 1: 196-199; Ebu'l-Fidâ 'İmâduddîn 'İsmâ'il b. 'Umer İbn Kesîr, *Tabakâtu'l-fukahâi's-Şâfi'iyyîn*, thk. Enver el-Bâz (b.y.: Dâru'l-Vefâ', 2004/2425), 1: 200.

⁹ Ebû Bekr Muhammed b. el-Ḥuseyn el-Aşbâhânî İbn Fûrek, *Maḳâlâtu's-şeyḫ Ebi'l-Ḥasen el-Eş'arî imâm ehli's-sunne*, thk. Ahmed 'Abdurrahîm es-Sâyiḫ (Kâhira: Mektebetu's-Sekâfeti'd-Diniyye, 2005/1425), 201; Sübkî, *Tabakât*, 3: 352; Zerkeşî, *el-Baḥru'l-muḥît*, 1: 9.

¹⁰ Ebu Muhammed el-Cüveynî'nin bu aktarımı için bk. Zerkeşî, *el-Baḥru'l-muḥît*, 1: 9.

her ne kadar Eş'arî'nin fıkıh usûlü meselelerinde Şâfi'î'nin görüşlerini benimsediğini söylese de -ileride değineceğimiz üzere- bizatihi kendisi Eş'arî'nin Şâfi'î'ye muhalefet ettiği birçok meseleyi aktarmaktadır. Çalışmamızda ilk önce Eş'arî'nin Şâfi'î'ye muhalefet ettiği bazı meseleleri tespit ettikten sonra, bu muhalefetin Şâfi'î mezhebindeki etkilerini ve sonuçlarını irdeleyeceğiz.

1. Eş'arî'nin Fıkıh Usûlünde Şâfi'î'ye Muhalefet Ettiği Meseleler

Eş'arî'nin fıkıh usûlü görüşlerini Eş'arî mutekellimlerinden İbn Fûrek, *Makâlâtü'l-Eş'arî* adlı eserinde müstakil başlık altında ele almaktadır. Bu eser dışında fıkıh usûlü eserlerinde Eş'arî'ye nispet edilen birçok usûl görüşü yer almaktadır. Bu eserlerden hareketle, Eş'arî'nin fıkıh usûlünde Şâfi'î/lere veya muhalefet ettiği meseleleri zikredeceğiz.

1.1. Elfâz Bahsi

Şâfi'î'nin *er-Risâle*'de ele aldığı konular arasında emir-nehî ve 'amm-hâss lafızlarının delâleti meselesi yer almaktadır. Şâfi'î, 'âmm bir lafzın hâss bir manaya delalet ettiğine dair bir delil olmadığı müddetçe 'umûma hamledileceği; nehyin yasaklanma dışında başka bir manaya delalet ettiğine dair bir delil bulunmadığı sürece yasaklama hükmünün devam edeceği; emir lafızlarının zahirî manalarının vucûb olduğu ancak vucûb dışında başka bir manaya hamledilmesini gerektiren bir delil ile de ihtiyarî veya ahlakî emir kapsamında değerlendirileceği kanaatinde-dir.¹¹ Şâfi'î'nin bu görüşleri mezhepte lafızların delaleti konusundaki çerçeveyi belirlemiştir. Buna göre 'amm lafız 'umûma, emir lafız vucûba,¹² nehyî lafız ise tahrîme delalet etmektedir. Bu lafızların zahirî manalarının dışında başka bir manaya delâlet etmesi yani 'âmm lafzın husûsa, emrin vucûb dışındaki ve nehyin tahrîm dışındaki başka bir manaya hamledilmesinin ancak bir delil ile gerçekleşmektedir.¹³ Keza, Şâfi'î mezhebindeki yerleşik görüşe göre 'âmm-hâss, emir-nehî ve haber-istihbar lafızları için dilde vaz edilmiş bir siğa vardır.¹⁴

Eş'arî'nin fıkıh usûlü meselelerinde Şâfi'î'ye muhalefet ettiği en önemli konulardan biri lafızların delâleti konusundadır. Eş'arî 'âmm, hâss, emir ve nehyî başta olmak üzere kelâmın bir parçası olan lafızlara özgü dilde vaz edilmiş herhangi bir siğanın olmadığı görüşündedir.¹⁵ Eş'arî'ye göre, emir kipine özgü dilde konulmuş bir siğa yoktur. Ona göre "if'al/yap" lafzı bir karine olmadan kendi başına hiçbir anlam

¹¹ Şâfi'î, *er-Risâle*, 841-845.

¹² Şâfi'îlerin emrin delâleti konusundaki farklı görüşleri için bk. İhsan Akay, *Şâfi'î Usûl Geleneğinde İmam Şâfi'î'ye Muhalif Görüşler* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2018), 200.

¹³ Ayrıntılı bilgi için bk. Akay, *Şâfi'î Usûl Geleneğinde İmam Şâfi'î'ye Muhalif Görüşler*, 195.

¹⁴ Şîrâzî, Şâfi'îlerin çoğunluğu mutlak emrin vucûba hamledileceği görüşünde olduklarını ifade etmektedir. Bk. Ebû İshâk Cemâluddîn İbrâhîm b. 'Alî b. Yûsuf eş-Şîrâzî, *el-Luma' fî usûli'l-fıkıh*, thk. Muhyiddîn Dîb Misto, Yûsuf 'Alî Budeyvî (Dimeşk; Beyrût: Dâru İbn Kesîr, 2008/1429), 47; Sem'ânî ise ilim ehlinin çoğunluğunun emrin vucûba delâlet ettiğini belirtmektedir. Ebu'l-Muzaffer Manşûr b. Muhammed b. 'Abdilcebâr es-Sem'ânî, *Qavâti'u'l-edille fî usûli'l-fıkıh*, thk. 'Abdullah Hâfız Ahmed el-Hukmî (Riyâd: Mektebu't-Tevbe, 1998/1319), 1: 92.

¹⁵ İbn Fûrek, *Makâlât*, 199; 205; Şîrâzî, *Şerhu'l-Luma'*, thk. 'Abdulmecîd et-Turkî (Tûnus: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 2012/1433), 1: 199-200; 291-292; 308-309; Sem'ânî, *Qavâti'u'l-edille*, 1: 80; 251; 254; Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhîd*, 3: 270.

ifade etmemektedir.¹⁶ Buna göre emir lafzının delâlet ettiği mananın ortaya çıkmasını sağlayacak bir karine ortaya çıkıncaya kadar tevakkuf edilmesi gerekir.¹⁷ Eş'arî, emir siğasının emredilenin vucûbuna delalet etmediği gibi, emredilenin hemen (fevr) yapılmasına da tek başına delalet etmediği görüşündedir.¹⁸ Eş'arî'nin emir konusundaki benzer görüşü nehiy lafızları için de geçerlidir. Eş'arî'ye göre emir lafzı tek başına vucûba delalet etmediği gibi nehiy lafzı da tek başına hazra delalet etmez.¹⁹ Eş'arî'nin emir ve nehiy lafızları için dilde konulmuş herhangi bir siğanın olmadığı ve bu lafızların delalet ettikleri mananın ortaya çıkması için tavakkuf edilmesi gerektiği şeklindeki görüşü Şâfi'lerin genel görüşüne aykırıdır.²⁰

Eş'arî, emir ve nehiy lafızları için ön gördüğü teorisini, 'âmm lafızları için de ön görmektedir. Eş'arî'ye göre, 'âmm lafızlar için dilde konulmuş özel bir siğa yoktur.²¹ Dolayısıyla da herhangi bir lafzın 'âmm veya hâss olduğunu gösteren bir delil olmadığı takdirde lafzın delaleti için tavakkuf edilmesi gerekir. Eş'arî'nin bu görüşü, dilde 'âmm lafızlar için vaz edilmiş bir lafzın olduğuna ilişkin Şâfi'lerin görüşüne aykırıdır.²²

Eş'arî'nin savunduğu görüşlerden bir tanesi de haber lafızlarına özgü dilde konulmuş herhangi bir siğanın olmadığı görüşüdür.²³ Bu görüş genel olarak lafızlar için dilde konulmuş özel bir siğanın olduğu görüşünü benimseyen Şâfi'lerin görüşüne aykırıdır.²⁴

Eş'arî'ye göre cemi' siğasının delâlet ettiği sayıda en alt sınır ikidir. Bu görüş cemi' siğasının en alt sınırının üç olduğu görüşünü benimseyen Şâfi' çoğunluğun benimsediği görüşe aykırıdır.²⁵

1.2. İcmâ'

İcmâ'da asrın inkırâdı meselesi, icmâ'ın gerçekleşme şartları arasında zikredilen şartlardan biridir. İnkırâdu'l-'asr olarak tabir ediline bu şart icmâ'ın kesinleşmesi için icmâ'a katılan bütün müctehidlerin ölmesi anlamında olup, usûlcülerin çoğunluğu buna karşı çıkmıştır.²⁶ Bu şartı ileri sürenler icmâ'a katılan müctehidlerin

¹⁶ Sem'ânî, *Qavâti'u'l-edille*, 1: 80.

¹⁷ İbn Fûrek, *Maqâlât*, 199; 204-205.

¹⁸ İbn Fûrek, *Maqâlât*, 204-205.

¹⁹ İbn Fûrek, *Maqâlât*, 205.

²⁰ Şîrâzî, *el-Luma'*, 47; Sem'ânî, *Qavâti'u'l-edille*. 1: 92; Konuya ilişkin Şâfi' çoğunluğun görüşleri için ayrıca bk. Mehmet Aziz Yaşar, *Tâcuddîn es-Sübkî ve Usûlcülüğü* (Mardin: Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları, 2018), 190-193; Şâfi'lerin bu konudaki farklı görüşleri için bk. Akay, *Şâfi' Usûl Geleneğinde İmam Şâfi'ye Muhalif Görüşler*, 201

²¹ İbn Fûrek, *Maqâlât*, 199; 205; el-Kâdî Ebû Ya'lâ Muhammed b. el-Hüseyn el-Ferrâ' el-Bağdâdî el-Hanbelî el-Ferrâ', *el-'Udde fî usûli'l-fikh*, thk. Aḥmed b. 'Alî b. Seyr b. el-Mubârekî (Riyâd: y.y. 1993), 2: 489.

²² Şîrâzî, *el-Luma'*, 70-71.

²³ Bu görüş için bk. Şîrâzî, *et-Tebşira fî usûli'l-fikh*, thk. Muḥammed Ḥasen Heyto (Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 1983/1403), 289.

²⁴ Sem'ânî, *Qavâti'u'l-edille*, 1: 284-292; Şîrâzî, *el-Luma'*, 70-71.

²⁵ Şâfi'îlerin görüşü için bk. Şîrâzî, *el-Luma'*, 69; Sem'ânî, *Qavâti'u'l-edille*, 1: 330; İmâmu'l-Hameyn Ebû'l-Me'âlî Ruknuddîn 'Abdumelik b. 'Abdillâh b. Yûsuf el-Cüveynî, *el-Burhân fî usûli'l-fikh*, thk. 'Abdul'azîm Maḥmûd ed-Dîb (Mısır: Dâru'l-Vefâ, 2012/1433), 1: 215.

²⁶ İbrahim Kafi Dönmez, "İcmâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000),

benimsedikleri görüşten vazgeçme ihtimali bulunduğu için asrın inkırâdını şart koşmuştur.²⁷ Bunlardan biri de Eş'arî'dir. Ona göre icmâ'ın gerçekleşmesi için asrın inkırâdı şarttır. Şâfi'î usûlcülerden bir kısmı bu yönde görüş beyan etmişse de²⁸ mezhebin kabul edilen görüşü, asrın inkırâdının icmâ'ın gerçekleşmesi için şart olmadığıdır.²⁹

1.3. İctihâdda İsâbet ve Hata

İctihâdda isâbet ve hata meselesi fıkıh usûlü meseleleri arasında erken dönemden beri tartışılan bir mesele olup, temelde ictihâdda bulunan bütün müctehidlerin ictihâdlarında doğruya ulaşıp ulaşmadığı hususu etrafında cereyan etmektedir. Eş'arî'ye nispet edilen görüşe göre her müctehid kendi ictihâdında musîbtir.³⁰ Şâfi'î ise müctehidlerin ictihâdları içinde hakk (doğru) olanın bir tane olduğu diğerlerinin ise batıl (yanlış) olduğu görüşünü benimsemektedir. Şâfi'î ictihâdında hata eden kimsenin ictihâdında hata etmesi nedeniyle günahkâr değil, aksine müctehid ictihâd emrini yerine getirdiği için sevap kazandığı görüşünü ileri sürmektedir.³¹

1.4. Teklif

Eş'arî'ye göre muhâlin teklife konu olması caizdir.³² Zerkeşî'nin (ö. 794/1392) aktardığına göre Şâfi'î başta olmak üzere Şayrafi (ö. 330/942), Ebû Hâmid el-İsferâyîni (ö. 406/1016), Cüveynî (ö. 478/1085) ve Gazzâlî (ö. 505/1111) başta olmak üzere önde gelen Şâfi'îler muhâlin teklife konu olamayacağı görüşünü benimsemektedirler.³³

1.5. Nesih

Eş'arî, neshin ancak bir arada bulunması mümkün (sahih) olmayan hükümler arasında gerçekleştiğini, bir arada bulunması mümkün (sahih) olan hükümler arasında nesh ilişkisinden bahsetmenin söz konusu olamayacağını ileri sürmektedir. Eş'arî, bu görüşünü esas alarak Kitâb ve Sünnet arasında bir arada bulunması sahih olmayan hükümler arasında nesh ilişkisinin olabileceğini düşünmektedir. Buna göre Kitâb Sünnet'i nesh edebildiği gibi Sünnet de Kitâb'ı nesh edebilir. Eş'arî, mütevâtir ve mütevâtir hükmünde olan Sünnet'in ancak Kitâb'ı nesh edebileceği görüşünü ileri sürerken, Kitâb'ın mutlak anlamda Sünnet'i nesh edebileceğini düşünmektedir.³⁴ Bu görüş Kitâb ve Sünnet arasında nesh ilişkisi olmadığı görüşünde

21: 423.

²⁷ Ebu'l-Hasen 'Alî b. Muhammed b. Habîb el-Mâverdî, *el-Hâvî'l-kebir fî fıkhi mezhebi'l-İmâm eş-Şâfi'î ve huve Şerhu muhtaşari'l-Muzenî*, thk. 'Alî Muhammed Mu'avvağ, 'Âdil Ahmed 'Abdulmevcûd (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1999/1419), 16: 113-114.

²⁸ Şîrâzî, *el-Luma'*, 184; *Şerhu'l-Luma'*, 1: 697-698; Cüveynî, *el-Burhân*, 1: 392-394.

²⁹ Şîrâzî, *el-Luma'*, 184; *Şerhu'l-Luma'*, 1: 697-698; Sem'ânî, *Qavâti'u'l-edille*, 3: 310; Cüveynî, *el-Burhân*, 1: 392-394; Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *el-Mustasfâ İslâm Hukukunda Deliller ve Yorum Metodolojisi*, trc. H. Yunus Apaydın (Kayseri: Rey Yayıncılık, 1994), 1: 286-287.

³⁰ İbn Fûrek, *Mağâlât*, 209; Şîrâzî, *el-Luma'*, 260.

³¹ Şâfi'î, "Kitâbu İbtâ'î'l-İstihân". (*el-Üm'ün içinde*) (Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, 1990), 7: 316-318

³² Zerkeşî, *el-Baḥru'l-muḥîṭ*, 2: 111.

³³ Zerkeşî, *el-Baḥru'l-muḥîṭ*, 2: 112-113.

³⁴ İbn Fûrek, *Mağâlât*, 207.

olan Şâfi'î'nin görüşüne aykırıdır.³⁵ Bilindiği üzere Şâfi'î'ye göre Kitâb ancak Kitâb'ı, Sünnet ise ancak Sünnet'i nesih edebilir. Kitâb'ın Sünnet'i, Sünnet'in Kitâb'ı nesih etmesi söz konusu değildir.³⁶

2. Eş'arî'nin Şâfi'î'ye Fıkıh Usûlünde Muhalefetinin Sonuçları

Eş'arî, Eş'arîliğin kurucu imamıdır. Eş'arîlik ortaya çıktıktan sonra tarihsel süreçte Şâfi'îlikle eklektik bir yapıya bürünmüştür.³⁷ Şâfi'îler kelâm mezhebi olarak genelde Eş'arî mezhebini benimsemişlerdir.³⁸ Bundan ötürü Eş'arî'nin fıkıh usûlünde Şâfi'î'ye muhalefet etmesi, Şâfi'î mezhebi özelinde önem arz etmektedir. Çünkü bu durum biri fıkıh mezheplerinin imâmı olan Şâfi'î, diğeri ise kelâm mezheplerinin imâmı olan Eş'arî'nin farklılaşan görüşleri karşısında mezheb mensuplarının farklı eğilimler içinde olmalarına neden olacaktır.³⁹ Bundan ötürü, Şâfi'î'nin ve onun görüşleri temelinde şekillenen fikhî mezhebinin yerleşik görüşlerine karşı, yine mezhebin içinde kabul edilen başka bir otoritenin muhalefet etmesi, mezhebin sistematiğini ve istikrarını ne ölçüde etkilediği ayrıca önem arz etmektedir. Eş'arî'nin Şâfi'î'ye muhalefetinin mezheb içindeki sonuçlarını görmek, mezheb mensuplarının Eş'arî'ye karşı Şâfi'î'yi destekleyip desteklemediklerini veya ne ölçüde Eş'arî'yi desteklediklerini tespit etmekle mümkündür. Bu noktada Eş'arî'nin Şâfi'î'ye muhalefeti karşısında Şâfi'îlerin gösterdikleri tavırları ele almak gerekmektedir.

Şâfi'îlerden oluşan bir grup fakîh, usûlcü ve Eş'arî mütekellimi Eş'arî'nin Şâfi'î'ye muhalefet ettiği konularda Şâfi'î'yi desteklemişlerdir.⁴⁰ Buna karşın fıkıhta Şâfi'î olmalarına rağmen Eş'arî mütekellimlerinden oluşan bir grup Eş'arî'nin Şâfi'î'ye muhalefet ettiği meselelerde Eş'arî'den yana tavır sergilemişlerdir.⁴¹ Her iki grup birbirine karşı reddiye türü eserler kaleme almışlardır. Horasanlı Şâfi'îlerden Ebu't-Tayyib Sehl es-Şu'lûkî (ö. 404/1013), Şâfi'î'nin nesih konusundaki düşüncesini desteklemek için bir eser kaleme almıştır.⁴² Horasanlı Şâfi'î-Eş'arîlerden İbn Fûrek ise, Ebu't-Tayyib Sehl es-Şu'lûkî'nin nesih konusunda yazdığı ve Şâfi'î'yi desteklediği eserine karşı reddiye türünde bir eser kaleme almıştır.⁴³ Buradan anlaşıldığı kadarıyla İbn Fûrek, Eş'arî'nin Şâfi'î'ye muhalefet ettiği nesih konusunda Eş'arî'yi desteklemiştir. Ebu't-Tayyib Sehl es-Şu'lûkî ise Şâfi'î'yi desteklemiştir. İbn Fûrek sadece nesih konusunda değil ictihâdda isâbet ve hata meselesinde de bütün müctehidlerin musîb olduğu görüşünü benimseyerek Şâfi'î'nin değil Eş'arî'nin görüşünü

³⁵ Davut İltaş, "Fıkıh Usulü Yazımında "Kelâmcılar Yöntemi ve Fakihler Yöntemi" Ayrışması'nın Mahiyeti Üzerine", *Bilimname Düşünce Platformu* 7/17 (2009/2) : 78.

³⁶ Şâfi'î, *er-Risâle*, 181-182.

³⁷ Davut Eşit, "Eş'arîliğin Fikhi Mezheplerdeki Temsiliyeti", *Uluslararası İmam Eş'arî ve Eş'arîlik Sempozyumu Bildirileri* (21-23 Eylül 2014), haz. Cemalettin Erdemci-Fadıl Aygün (İstanbul: Beyan Yayınları, 2015,) 2: 608-612.

³⁸ Eşit, "Eş'arîliğin Fikhi Mezheplerdeki Temsiliyeti", 2: 608-612.

³⁹ Eşit, *Hicrî IV.-V. Asırlarda Irak-Horasan'da Şâfi'î Fıkıh Usûlünün Gelişimi* (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2017), 267.

⁴⁰ Eşit, *Hicrî IV.-V. Asırlarda Irak-Horasan'da Şâfi'î Fıkıh Usûlünün Gelişimi*, 272-277.

⁴¹ Eşit, *Hicrî IV.-V. Asırlarda Irak-Horasan'da Şâfi'î Fıkıh Usûlünün Gelişimi*, 271-272.

⁴² İbnu's-Şalâh, *Tabakât*, 1: 421.

⁴³ İbnu's-Şalâh, *Tabakât*, 1: 421.

desteklemiştir.⁴⁴ Keza İbn Fûrek, icmâ'da asrın inkırâdını muteber bir şart olarak kabul etmektedir.⁴⁵ İbn Fûrek bu görüşünde de Şâfi'î mezhebinin değil Eş'arî'nin görüşünü benimseyerek Şâfi'î'lere muhalefet etmiştir. Ebu't-Ṭayyib Sehl es-Şu'lûkî dışında Horasanlı Şâfi'î-Eş'arîlerdem Ebû İshâk el-İsferâyînî (ö. 418/1027) ve onun öğrencisi Ebû Mansûr 'Abdulkâhir el-Bağdâdî (ö. 429/1037-38) nesih konusunda Şâfi'î'yi desteklemişlerdir. Ebû İshâk el-İsferâyînî⁴⁶ ve 'Abdulkâhir el-Bağdâdî⁴⁷ kendi dönemlerinde önemli Eş'arî mütekellimlerinden olmalarına rağmen sadece nesih konusunda değil, Eş'arî'nin Şâfi'î'ye muhalefet ettiği birçok konuda Şâfi'î'yi desteklemişlerdir.⁴⁸ Eş'arî-Şâfi'îlerin çoğunluğu benimsedikleri Eş'arî aidiyetlerini ön plana çıkararak, Eş'arî'nin Şâfi'î'ye muhalefet ettiği meselelerde Şâfi'î'yi desteklemekten kaçınmışlardır.⁴⁹ Ancak Ebû İshâk el-İsferâyînî ve Ebû Mansûr 'Abdulkâhir el-Bağdâdî Eş'ari mütekellimlerinin aksine nesih ve ictihâdda isâbet-hata meselesi başta olmak üzere diğer meselelerde Şâfi'î'yi desteklemişlerdir. Onların bu tavrını İmâmu'l-Ḥarameyn el-Cüveynî açık bir şekilde ifade etmektedir. İmâmu'l-Ḥarameyn el-Cüveynî, Şâfi'î mütekellimlerinin (Eş'arîlerin) emir lafzının ifade ettiği anlam konusunda Şâfi'î'yi desteklemek yerine Eş'arî'yi desteklediklerini belirtmekte ve Ebû İshâk el-İsferâyînî dışındaki [Eş'arî] mütekellimlerinden hiç kimsenin bu konuda Şâfi'î'den yana tavır sergilemediklerini vurgulamaktadır.⁵⁰ Onlarla benzer tavır içinde olan Şâfi'îlerden biri de Ebû Muhammed el-Cüveynî'dir. Ebû Muhammed el-Cüveynî müctedilerin musîb olduğu ve emir lafzına özgü dilde vaz edilmiş bir kipin olmadığı meselelerinde olduğu gibi Eş'arî'nin Şâfi'î'ye muhalefet ettiği meselelerde Eş'arî'yi değil Şâfi'î'yi destekleyeceğine açıkça ifade etmektedir.⁵¹

Eş'arî'ye karşı Şâfi'î'yi destekleyen fakihlerden biri de Iraklı Şâfi'îlerden Ebû Ḥâmid el-İsferâyînî'dir.⁵² İbn Teymiye'nin (ö. 728/1328) aktardığına göre Ebû Ḥâmid el-İsferâyînî Eş'arîler başta olmak üzere kelâm ehline karşı şiddetli tavrıyla bilinmektedir.⁵³ Onun tespitine göre Ebû Ḥâmid el-İsferâyînî [birçok Eş'arî'nin aynı zamanda Şâfi'î olmasına rağmen] Şâfi'î fıkıh usûlünü, Eş'arî'nin usûlünden ayırt etmiştir. İbn Teymiyye, Ebû Ḥâmid el-İsferâyînî'nin *Kitâbu't-talîka fî usûli'l-fıkh* adlı eserinden yaptığı alıntıda gerçekten de "Eş'arî ve ona tabi olanlar"ın görüşlerini Şâfi'î'nin görüşlerinden ayrı tutarak, kendilerini ve Eş'arîleri iki farklı grup olarak

⁴⁴ Cüveynî, *Kitâbu't-talhîs fî usûli'l-fıkh* (Beyrût: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, ts.), 3: 341.

⁴⁵ Râzî, *el-Maḥsûl*, 2: 62.

⁴⁶ İbnu's-Şalâh, *Ṭabaḳât*, 1: 313.

⁴⁷ İbnu's-Şalâh, *Ṭabaḳât*, 2: 553.

⁴⁸ Eşit, *Hicrî IV.-V. Asırlarda Irak-Horasan'da Şâfi'î Fıkıh Usûlünün Gelişimi*, 268-271.

⁴⁹ Eşit, *Hicrî IV.-V. Asırlarda Irak-Horasan'da Şâfi'î Fıkıh Usûlünün Gelişimi*, 271

⁵⁰ Cüveynî, *el-Burhân*, 1: 68; İltaş, *Fıkıh Usulü Yazımında "Kelâmcılar Yöntemi ve Fakihler Yöntemi" Ayrışmasının Mahiyeti Üzerine*, 69.

⁵¹ Ebu'l-Kâsım 'Alî b. Ḥasen b. Hibetillâh ed-Dimaşkı İbn 'Asâkir, *Tebyînu kezibi'l-mufterî fimâ nusibe ile'l-İmâm Ebil-Ḥasen el-Eş'arî* (Beyrût: Dâru Kitâbi'l-'Arabî, 1983/1404), 115; İltaş, *Fıkıh Usulü Yazımında "Kelâmcılar Yöntemi ve Fakihler Yöntemi" Ayrışmasının Mahiyeti Üzerine*, 71.

⁵² İltaş, *Fıkıh Usulü Yazımında "Kelâmcılar Yöntemi ve Fakihler Yöntemi" Ayrışmasının Mahiyeti Üzerine*, 70.

⁵³ Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî, *Der'u te'aruḍi'l-'akl ve'n-naḳl ev muvâfaḳâtu şahîhi'l-menḳûl li-şarîhi'l-ma'kûl*, thk. Muḥammed Râşid Sâlim (Su'ûd: Câmî'atu'l-İmâm Muhammed b. Su'ûd el-İslâmiyye, 1991), 2: 98.

sunmaktadır. Emir kipine özgü dilde konulmuş bir siğanın olup olmadığı meselesinde Ebû Hâmid el-İsferâyînî, fakihlerin imamlarının görüşünü aktarmakta ve Şâfi'î, İmâm Mâlik (ö. 179/795), Ebû Hanîfe (ö. 150/767) ve Evzâî'nin (ö. 157/774) emre özgü vaz edilmiş bir kipin olduğu görüşünde olduklarını belirtmektedir.⁵⁴ Ebû Hâmid el-İsferâyînî bu şekilde hem Şâfi'î'nin görüşünü desteklemekte hem de Eş'arîleri, Şâfi'îlerden bağımsız bir ekol olarak değerlendirmektedir.⁵⁵ Ebû Hâmid el-İsferâyînî'nin sergilediği bu tavrı Ebû İshâk eş-Şîrâzî (ö. 476/1083) ve çağdaşı Sem'ânî (ö. 489/1096) de sergilemektedir. Her ikisi de Eş'arî'nin Şâfi'î'ye muhalefet ettiği nesih, elfâz bahsi başta olmak üzere diğer konularda Şâfi'î'nin görüşünü desteklemektedir.⁵⁶

Şîrâzî, Eş'arîlerin aksine emir kipine özgü dilde konulmuş bir siğanın olduğunu ve bu siğanın vucûb ifade ettiğini belirtmektedir.⁵⁷ Şîrâzî, emirde olduğu gibi nehiy lafızları için dilde konulmuş bir siğanın olduğunu ve bu siğanın nehye delalet ettiği görüşünü benimsemektedir.⁵⁸ Şîrâzî, (bazı) Eş'arîlerin benimsediği 'umûm lafızlar için dilde konulmuş bir siğanın olmadığı görüşünü zikrederek bunu uzun uzadıya eleştirmekte, 'âmm ve hâss lafızların delâleti konusunda tevakkuf görüşünü benimseyen (bazı) Eş'arîlerin görüşlerini çürütmeye çalışmaktadır.⁵⁹ Şîrâzî'nin bu tarzı nesih konusunda kendini göstermektedir. Şîrâzî, Kitâb'ın ancak Kitâb ile nesih edilebileceğini, Sünnet'in ise Kitâb ve mütevâtir Sünnet ile nesih edilebileceğini ifade etmektedir. Şîrâzî Kitâb'ın Sünnet'i nesih etmesi konusunda Şâfi'î'nin iki farklı görüşü olduğunu belirttikten sonra Kitâb'ın Sünnet'i nesih edebileceği görüşünün daha sahih (asah) olduğunu belirtmektedir.⁶⁰ O Sünnet'in Kitâb'ı nesih edebileceği görüşünü Şâfi'î'lerden İbn Süreyc'e (ö. 306/918) nispet ettikten sonra bu görüşün Ebû Hanîfe ve mütekellimlerin görüşü olduğunu belirttikten sonra Şâfi'î'nin görüşünü desteklemek için uzun delillendirmelerde bulunmaktadır.⁶¹ Şîrâzî, ictihâdda isâbet ve hata meselesinde de Şâfi'î'nin görüşünü desteklemektedir. Şîrâzî hükümleri aklî ve şer'î olarak iki kısma ayırdıktan sonra dinin asıllarından (usûlü'd-diyânât) olan âlemin yaratılmış ve onun bir yaratıcısının olduğu, nübüvvetin isbâtı gibi aklî hükümlerde doğru olanın bir tane olduğunu, diğerlerinin batıl olduğunu ve doğruya muhalefet edenin kafir olduğunu ileri sürmektedir. Şîrâzî, şer'î hükümleri ise ictihâda açık olan ve olmayan hükümler olarak iki kısma ayırdıktan sonra dinen bilinmesi zorunlu olan (namazın ve zekatın farziyeti, zina ve livatanın haramlığı) hususlarda da doğrunun bir tane olduğu diğerlerinin batıl olduğunu ve doğruya muhalefet edenin kafir olduğunu belirtmektedir. Şîrâzî, dinen bilinmesi zorunlu olma-

⁵⁴ İbn Teymiye, *Der'u te'ârudi'l-'aql ve'n-naql*, 2: 106-107.

⁵⁵ İbn Teymiye, *Der'u te'ârudi'l-'aql ve'n-naql*, 2: 98.

⁵⁶ Eşit, *Hicrî IV.-V. Asırlarda Irak-Horasan'da Şâfi'î Fıkıh Usûlünün Gelişimi*, 276-275.

⁵⁷ Şîrâzî, *el-Luma'*, 47-48; *Şerhu'l-Luma'*, 1: 199-206.

⁵⁸ Şîrâzî, *Şerhu'l-Luma'*, 1: 291-294.

⁵⁹ Şîrâzî, *Şerhu'l-Luma'*, 1: 308-324. Şîrâzî, Eş'arîlere nispet ettiği haber lafızlarına özgü dilde konulmuş bir siğanın olmadığı görüşünü zikrederek, bu görüşü eleştirmekte ve haber lafızları için dilde konulmuş bir siğanın olduğu görüşünü ispatlamaya çalışmaktadır. Şîrâzî, *Şerhu'l-Luma'*, 1: 567-568.

⁶⁰ Şîrâzî, *Şerhu'l-Luma'*, 1: 499-511.

⁶¹ Şîrâzî, *Şerhu'l-Luma'*, 1: 499-507.

yan ancak üzerinde icmâ' edilen bir konuda da doğru olanın bir tane olduğunu diğerlerinin batıl olduğunu, doğruya muhalefet edenin ise fasık olduğunu düşünmektedir. Şîrâzî, ictihâda açık olan ve kendisinde ihtilâf edilen [zannî] meselelerde ise, doğrunun bir tane diğerlerinin batıl olduğunu düşünmektedir. Ancak Şîrâzî, ictihâdında hata eden kimsenin günahkâr olmayacağını ifade ederek temelde Şâfi'î'nin benimsediği görüşü desteklemektedir.⁶² Şîrâzî, cem'in en alt sığasının üç olduğu görüşünü benimseyerek mezhebin yerleşik görüşünü desteklemektedir.⁶³

Fıkıh usûlü meselelerinde hocası Ebû İshâk el-Şîrâzî'den etkilenen el-Ĥatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071), Eş'arî'nin Şâfi'î'ye muhalefet ettiği elfaz bahsi, nesih ve ictihâda isâbet-hata meselesinde Şâfi'î'yi desteklemektedir.⁶⁴

Sem'ânî, Eş'arî ve ona tabi olanlara nispet ettiği emre özgü dilde vaz edilmiş bir sığanın olmadığı görüşünün ulemadan hiç kimsenin daha önce seslendirdiği bir görüş olmadığını ileri sürmekte ve bu görüşü uzun bir reddiye ile eleştirmektedir.⁶⁵ Sem'ânî mutlak emrin Şâfi'î'lere göre vucûb ifade ettiğini belirtmektedir.⁶⁶ Sem'ânî, "Eş'arî ve ona tabi olanlar"a nispet ettiği nehye özgü bir sığanın olmadığı görüşünün geçersiz olduğunu ve nehyin muktezasının tahrîm olduğunu belirtmektedir.⁶⁷ Sem'ânî aynı tavrı 'umûm ve husûs lafızlar için de sergilemektedir. Sem'ânî, 'umûm ve husûs lafızlara özgü dilde konulmuş bir sığanın olmadığı ve bunun delâleti konusunda tevakkuf görüşünü benimseyen Eş'arîleri eleştirmektedir.⁶⁸ Sem'ânî'nin lafızlar konusundaki Şâfi'î/mezhebi savunusu nesih konusunda da görülmektedir. Sem'ânî, Kitâb'ın Kitâb ile Sünnet'in Sünnet ile nesih edildiğini, Sünnet'in Kitâb'ı nesih edemediği görüşünü aktarmaktadır.⁶⁹ Sem'ânî de Şîrâzî gibi, Sünnet'in Kitâb'ı nesih edebileceği görüşünü Ebû Ĥanîfe ve mütekellimlere nispet ettikten sonra uzun tartışmalarda bulunarak bu görüşün caiz olmadığını savunmaktadır.⁷⁰ Sem'ânî, Kitâb'ın Sünnet'i neshi konusunda Şâfi'î'nin hem cevâza hem de gayr-ı cevâza halledilebilecek ifadelerinin olduğunu belirttikten sonra Şâfi'î'lerin bu konuda iki görüş tahrîc ettiklerini belirtmektedir. Sem'ânî, Kitâb'ın Sünnet'i nesh etmesinin caiz olduğu görüşünü göre daha doğru bulmuştur.⁷¹ Sem'ânî ictihâda isâbet ve hata meselesinde de Şâfi'î'yi desteklemektedir. Sem'ânî hükümleri aklî (usûl) ve şer'î (furû') olarak iki kısma ayırdıktan sonra usûlî konularda doğrunun tek olduğunu diğerler ictihâdların batıl olduğunu düşünmektedir. Sem'ânî ictihâda açık olan fer'î meselerdeki ictihâdlar arasında doğrunun tek olduğunu diğerler ictihâdların batıl olduğunu bununla beraber ictihâda hata eden kimsenin günahkâr olmadığı görüşünü desteklemektedir. Sem'ânî bu görüşün Şâfi'î'nin görüşü olduğunu bu görüş dışında başka

⁶² Şîrâzî, *Şerhu'l-Luma'*, 2: 1043-1045; *el-Luma'*, 258-262.

⁶³ Şîrâzî, *el-Lumâ'*, 69; Şîrâzî, *Şerhu'l-Luma'*, 1: 330-334.

⁶⁴ Ebû Bekr Ahmed b. 'Alî b. Sâbit b. Ahmed b. Mehdî el-Ĥatîb el-Bağdâdî, *Kitâbu'l-fakîh ve'l-mutefakkih*, thk. Ebû 'Abdirrahmân Âdil b. Yûsuf el-Ġarâzî (Riyâd: Dâru İbni'l-Cevzi, 1421), 1: 219, 224, 252; 2: 114-119.

⁶⁵ Sem'ânî, *Ķavâti'u'l-edille*, 1: 80-90.

⁶⁶ Sem'ânî, *Ķavâti'u'l-edille*, 1: 92.

⁶⁷ Sem'ânî, *Ķavâti'u'l-edille*, 1: 251.

⁶⁸ Sem'ânî, *Ķavâti'u'l-edille*, 1: 254-

⁶⁹ Sem'ânî, *Ķavâti'u'l-edille*, 3: 158-160.

⁷⁰ Sem'ânî, *Ķavâti'u'l-edille*, 3: 172-176.

⁷¹ Sem'ânî, *Ķavâti'u'l-edille*, 3: 176-1182.

bir görüşün Şâfi'î'ye nispet edilmesini doğru bulmamaktadır.⁷² Sem'ânî cem'in en alt sınırının üç olduğu görüşünü benimseyerek kendi mezhebinin görüşünü tercih etmiştir.⁷³

Eş'arî'nin Şâfi'î'ye muhalefet ettiği meselelerin tamamında olmasa da bir kısmında Eş'arî'yi destekleyen Eş'arî-Şâfi'îler'den biri İmâmu'l-Harameyn Cüveynî'dir.⁷⁴ Cüveynî, nesih konusunda Şâfi'î'nin görüşünü naklederken, Şâfi'î'nin Sünnet'in Kitâb'ı nesih edememesi konusunda kesinlik düzeyinde görüş sahibiyken, Kitâb'ın Sünnet'i nesih etmesi konusunda ise mütereddit olduğunu söylemektedir.⁷⁵ Cüveynî, mütekellimlerin benimsediği, Kitâb ve Sünnet arasında neshin imkânsız olmadığı görüşünün apaçık bir hakikat (el-ḥaḳḳu'l-mubîn) olduğunu ifade etmektedir.⁷⁶ Cüveynî Eş'arî'nin Şâfi'î'ye muhalefet ettiği temel mesele olan nesih konusunda açık bir şekilde Eş'arî mütekellimlerin görüşünü desteklemiştir. Cüveynî lafızlara özgü dilde konulmuş bir siğanın olup olmadığı ve bunların delâleti konusunda Şâfi'î'nin görüşünü nakletmesine rağmen onun görüşünü desteklemekten kaçınmıştır. Örneğin mutlak emir siğasının icâbı gerektiği görüşünü Şâfi'î'ye nisbet etmesine ve mütekellim Şâfi'îlerin çoğunluğunun vakıfiye görüşünü benimseyen Eş'arî'nin yaklaşımını desteklediklerini belirtmesine rağmen kendisi Şâfi'î'nin görüşünü desteklememektedir.⁷⁷ Cüveynî, ictihâdda isabet ve hata meselesinde *et-Telhîs* adlı eserinde musavvibe'nin görüşünü benimserken *el-Varâkât* ve *el-Burhân*'da ise muhatte'nin görüşünü benimsemektedir.⁷⁸

Eş'arî'nin Şâfi'î'ye muhalefet ettiği konularda Eş'arî'yi destekleyenlerden biri de Ğazzâlî'dir.⁷⁹ Ğazzâlî nesih konusunda Şâfi'î'nin görüşünü eleştirerek, Kur'an'ın sünnet, sünnetin Kur'an ile neshinin câiz olduğu görüşündedir. Ona göre sünnet ile sabit olan beytu'l-makdise yönelme emri Kur'an ile nesh edilmiş yine sünnetle sabit olan aşura orucu Kur'an ile (ramazan orucu) nesih edilmiştir. Ğazzâlî, anne-baba ve yakın akrabaya vasiyet ayetinin, sünnet ile sabit olan "varise vasiyet yoktur." hükmüyle nesih edildiğini söyleyerek sünnetin Kur'anı nesih ettiğini söylemektedir.⁸⁰ Aynı şekilde Ğazzâlî lafızlar bahsinde de Şâfi'î'yi desteklemekten kaçınmıştır. Emir ve nehiy lafızlarının delaleti konusunda tevakkuf görüşünü benimsemektedir.⁸¹ İctihâdda isabet ve hata konusunda Ğazzâlî, zannî meselelerde her muctehidin musîb olduğu görüşünü benimseyerek Şâfi'î'nin düşüncesi yerine Eş'arî'nin düşüncesine katılmaktadır.⁸²

Eş'arî'nin fıkıh usûlü meselelerinde Şâfi'î'ye muhalefet etmesi mezheb içinde

⁷² Sem'ânî, *Ḳavâti'u'l-edille*, 5: 16-19.

⁷³ Sem'ânî, *Ḳavâti'u'l-edille*, 1: 330-331.

⁷⁴ Eşit, *Hicrî IV.-V. Asırlarda Irak-Horasan'da Şâfi'î Fıkıh Usûlünün Gelişimi*, 272.

⁷⁵ Cüveynî, *el-Burhân*, 2: 656-657

⁷⁶ Cüveynî, *el-Burhân*, 2: 656-657

⁷⁷ Cüveynî, *el-Burhân*, 1: 136.

⁷⁸ Cüveynî, *el-Burhân*, 2: 752-759; 773-775; *Kitâbu't-talhîs*, 3: 344-376; *Metnu'l-varâkât* (Riyâd: Dâru's-Samî'î, 1996/1416), 18.

⁷⁹ Eşit, *Hicrî IV.-V. Asırlarda Irak-Horasan'da Şâfi'î Fıkıh Usûlünün Gelişimi*, 272.

⁸⁰ Ğazzâlî, *el-Mustasfa*, 1: 186-189.

⁸¹ Ğazzâlî, *el-Mustasfa*, 2: 53.

⁸² Ğazzâlî, *el-Mustasfa*, 2: 335-336.

farklı reaksiyonların oluşmasını sağlamıştır.

Eş'arî-Şâfi'îlerin fıkıh usûlü meselelerinde Şâfi'î'nin görüşü yerine başka bir görüşü benimsemeleri mezheb içi savunmalara ve eleştirilere konu olmuştur. Ebu't-Ṭayyib Sehl es-Şu'lûkî'nin nesih konusunda Şâfi'î'yi savunan eser kaleme alması ve İbn Fûrek'in bu eseri eleştirmesi, Ebu İshâk el-İsferâyîni ve Ebû Manşûr 'Abdulkâhîr el-Bağdâdî'nin Şâfi'î'yi savunmaları mezheb içindeki eleştiri ve savunma literatürünün oluştuğunu göstermektedir.⁸³ Şâfi'î'ye karşı yapılan muhalefeti sert bir şekilde eleştirmekle ön plana çıkan kişi Sem'ânî'dir. Sem'ânî'nin, fıkıh usûlü meselelerinde mezhebin görüşünü bırakıp başka görüşü benimseyenleri hedef alan eleştirileri⁸⁴ mezhebi savunma konusunda gösterdiği çabayı göstermektedir.⁸⁵ Şîrâzî de "Eş'arî ve ona tabi olanlar" olarak nitelendirdiği mezheb muhaliflerinin görüşlerini özellikle zikredip, eleştiri konusu etmiştir.⁸⁶ Şîrâzî, bir anlamda mezhebin görüşünü savunma görevini de üstlenmiştir. Eş'arî'lere karşı Şâfi'î alimlerinin gösterdikleri tepki ve savunma mezheb içinde Eş'arî kaynaklı görüşlerinin benimsenmesini ve savunulmasını bir anlamda Şâfi'î'ye olan muhalefeti dengelemiştir. Bu durum Şâfi'î'nin görüşlerinin benimsenmesi konusunda farklı tavırların oluşmasını da olanak sağlamıştır. Örneğin *et-Telhîsi* yazdığı dönemde Eş'arî'ye ait tasvip görüşünü benimseyen Cüveynî, *el-Burhân*'da bu görüşünden vaz geçip muhattie taraftarı olan Şâfi'î'nin görüşünü benimsemiştir.⁸⁷ Aynı şekilde Cüveynî, *el-Varakât*'ta karinesiz mutlak emir siğasının vucûb ifade ettiğini, vucûb dışında başka bir manaya hamledilmesinin ancak bir delil ile gerçekleşebileceğini ileri sürerek, bu konuda vakıfiye görüşünü benimseyen Eş'arî'nin yerine Şâfi'î'nin görüşünü benimsemiştir.⁸⁸ Keza Gazzâlî, icmâ'da inkırâdu'l-'asrı şart koşan Eş'arî'nin değil Şâfi'î'nin görüşünü benimsemiştir.⁸⁹ İmâmu'l-Harameyn el-Cüveynî ve Gazzâlî'nin mezheb içi eleştiriler karşısında takındıkları diğer ve belki daha önemli tavır Şâfi'î taraftarlığı yapmak olmuştur. Cüveynî *el-Burhân* adlı eserinde diğer mezheb imamlarını eleştirerek Şâfi'î'ye tabi olmayı gerekli görmüştür.⁹⁰ *el-Burhân*'daki bu tavrını yeterli görmeyen Cüveynî, Şâfi'î mezhebinin diğer mezheblere üstünlüğünü ve onun mezhebine uymanın gerekliliğini ispatlamak için *el-Muğîs* adlı eserini kaleme almıştır. Cüveynî bu eserinde diğer mezheb imamlarını eleştirmenin yanında Şâfi'î'ye yapılan eleştirilere de cevap vermiştir.⁹¹ Cüveynî, Şâfi'î'nin nesih düşüncesine yapılan eleştirilere özel bir başlık açıp

⁸³ Eşit, *Hicrî IV.-V. Asırlarda Irak-Horasan'da Şâfi'î Fıkıh Usûlünün Gelişimi*, 261-271.

⁸⁴ İltaş, *Fıkıh Usûlü Yazımında "Kelâmcılar Yöntemi ve Fakihler Yöntemi" Ayrışmasının Mahiyeti Üzerine*, 87-90.

⁸⁵ Sem'ânî, *Ḳavâti'u'l-edille*, 1: 53; 151.

⁸⁶ Şîrâzî, *el-Lumâ*, 47-48; 65-66; 71.

⁸⁷ İltaş'ın tespitine göre Cüveynî, Eş'arî kelâmcısı Bakillânî'nin etkisinde olduğu bir dönemde yazdığı *et-Telhîs* adlı eserinde Şâfi'î'ye muhalefet etmektedir. Ancak olgunluk döneminde yazdığı *el-Burhân* adlı eserinde ise Şâfi'î'nin görüşlerine yaklaşmıştır. Bk. İltaş, *Fıkıh Usûlü Yazımında "Kelâmcılar Yöntemi ve Fakihler Yöntemi" Ayrışmasının Mahiyeti Üzerine*, 71-72.

⁸⁸ Cüveynî, *Metnu'l-Varakât*, 10

⁸⁹ Gazzâlî, *el-Mustasfa*, 2: 295-298.

⁹⁰ Cüveynî, *el-Burhân*, 2: 778-780.

⁹¹ Cüveynî, *Muğîsu'l-halk fi tercihi'l-ḳavli'l-ḳaḳḳ* (Beyrût: el-Mektebetu'l-'Aşriyye, 2003/1424), 39-40; 48-112.

Şâfi'î'yi savunmuştur.⁹² Cüveynî'nin, nesih konusunda Şâfi'î'nin görüşünü benimsemese de bu konuda Şâfi'î'ye yöneltilen eleştirilere cevap vermesini mezheb içinden kendisine yapılan eleştirileri yumuşatma çabası olarak değerlendirmek mümkündür. Cüveynî esasen bu tavrıyla Şâfi'î'ye ve mezhebe olan bağlılığının sorgulanmasına yönelik mezheb içi tenkitlere karşı, eleştiride bulunanların temel argümanlarını boşa çıkartacak bir şekilde Şâfi'î'ye ve mezhebe olan bağlılığını en üst noktaya taşımıştır. Cüveynî'nin öğrencisi olan Ğazzâlî de hocasının etkisinde olduğu bir dönemde kaleme aldığı *el-Menhûl* adlı eserinde Cüveynî gibi Şâfi'î mezhebini benimsemeyi gerekli görmekte ve diğer mezheb imamlarına eleştirilerde bulunmaktadır.⁹³ Bu durum her ne kadar diğer mezheb mensuplarına karşı verilen fikri mücadelenin bir yansıması olarak okunabilse de mezheb içi muhalefetin doğurabileceği sonuçlara set çekmeyi de amaçladığını söylemek mümkündür.

Ğazzâlî'den sonraki dönemde de Eş'arî'nin benimsediği görüşler mezheb içinde karşılık bulmuştur. Şâfi'î'ye karşı Eş'arî'nin görüşünün benimsenmesi Eş'arî'ye/Eş'arîliğe ait görüşlerin de mezheb içinde meşruiyet zeminine kavuştuğunu göstermektedir. Bu durumu Ğazzâlî sonrası dönemde etkili olan Eş'arî-Şâfi'î alimlerinden Fahrüddîn er-Râzî (ö. 606/1210), Âmidî (ö. 631/1233), Beydâvî'nin (ö. 685/1286) ve Sübkî'nin eserlerinde görmek mümkündür.

Fahrüddîn er-Râzî, icmâ'ada asrın inkırâdı şartını kabul etmeyerek Eş'arî'nin görüşü yerine mezhebin görüşünü desteklemektedir.⁹⁴ Keza ictihâdda isabet ve hata meselesinde de Eş'arî'nin değil Şâfi'î'nin görüşünü benimseyerek muhattat den taraf olmayı tercih etmiştir.⁹⁵ Ancak Râzî teklif⁹⁶, nesih⁹⁷ ve lafızlar konusunda⁹⁸ Şâfi'î'nin görüşü yerine Eş'arî'nin görüşünü benimsemektedir.

Âmidî, lafızlara özgü dilde konulmuş bir siğanın olup olmadığı tartışmasında Eş'arî ve onun görüşlerini benimseyenlerin görüşlerini aktarmaktadır.⁹⁹ Nesih konusunda açık bir şekilde Şâfi'î'ye karşı çıkararak Eş'arî'nin görüşünü benimsemektedir.¹⁰⁰ Âmidî, icmâ'da asrın inkırâdının şart olmadığı şeklindeki görüşü Şâfi'îler ve Eş'arîlere nispet ettikten sonra kendisi iki farklı icmâ' türüne göre asrın inkırâdının

⁹² Cüveynî, *Muğîs*, 62-63.

⁹³ Ğazzâlî, *el-Menhûl min ta'likâti'l-uşûl*, thk: Muḥammed Ḥasen Heyto (Beyrût; Dimeşq: Dâru'l-Fikri'l-Mu'âşır, Dâru'l-Fikr, 1998/1419), 608-618.

⁹⁴ Fahrüddîn Muḥammed b. 'Umer b. el-Ḥuseyn er-Râzî, *el-Maḥşûl fi 'ilmi'l-uşûli'l-fıkh*, thk. Muḥammed 'Abdulkâdir 'Atâ (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1999/1420), 2: 62.

⁹⁵ Râzî, *el-Maḥşûl*, 2: 438-441.

⁹⁶ Râzî, kişinin güç yetiremeyeceği bir şeyle emredilmesinin caiz olduğunu belirtmektedir. Râzî, Mu'tezile ve

Ğazzâlî'nin aksi görüşte olduğunu da vurgulamaktadır. Râzî, *el-Maḥşûl*, 1: 253.

⁹⁷ Râzî, *el-Maḥşûl*, 1: 454-456.

⁹⁸ Râzî emir, nehiy, 'âmm, hâs ve haber lafızları için dilde konulmuş bir kipin olup olmadığı tartışmasına açık bir şekilde yapmamasına rağmen, emrin mahiyeti konusunda ileri sürdüğü görüşlerden hareketle onun Eş'arî'nin görüşünü benimsediği sonucuna ulaşmak mümkündür. Çünkü o emirdeki talebin siğanın kendisi olmadığını, çünkü talebin farklı lafızlar kullanılan bölgelere ve milletlere göre değişkenlik göstermediğini aksine mahiyet olarak talebin mütekellimin nefsinde kaim olan mahiyet olduğunu siğaların ise buna delalet ettiğini ifade etmektedir. Râzî, *el-Maḥşûl*, 1: 167.

⁹⁹ Ebu'l-Ḥasen Seyfuddîn 'Alî b. Muḥammed b. Sâlim es-Sa'lebî el-Âmidî, *el-İhkâm fi uşûli'l-aḥkâm*, thk. 'Abdurrazzâk 'Affîf (Beyrut; Dimeşq: el-Mektebu'l-İslâmî, 1402), 2: 141; 200.

¹⁰⁰ Âmidî, *el-İhkâm*, 3: 150-160.

şart olup olmadığını tartışmaktadır. Buna göre [müctehidler] sözleri veya fiilleri veya ikisiyle birden herhangi bir konuda icmâ' etmişlerse asrın inkırâdı şart değildir. Ancak ehlu'l-hal ve'l-'akd'tan olan biri bir görüşü ileri sürüp diğer [müctehidler] arasında bu görüş yaygınlık kazanmasına rağmen hiç birisi bu görüşü inkâr etmeyip susarsa asrın inkırâdı şarttır.¹⁰¹ Âmidî, ictihâdda isâbet ve hata meselesinde muhatmeden taraf olarak Şâfi'î'nin görüşünü benimsemiştir.¹⁰²

Beydâvî, ictihâdda isâbet ve hata meselesinde açık bir şekilde Şâfi'î'nin görüşünü desteklemektedir.¹⁰³ İcmâ'da asrın inkırâdının şart olmadığı konusunda da Eş'arî'nin değil mezhebin görüşünü benimsemektedir. Kezâ emrin vucuba, nehyin ise tahrime delalet ettiğini söyleyerek bu konuda vâkıfıyye görüşünü benimseyen Eş'arî'den farklı olarak Şâfi'î'nin görüşünü benimsemiştir.¹⁰⁴ Ancak nesih konusunda Şâfi'î'nin değil Eş'arî'nin görüşünü benimsemektedir.¹⁰⁵

Sübkî, nesih¹⁰⁶ ve muhalin teklif edilmesi konularında¹⁰⁷ Eş'arî'nin görüşünü benimsemektedir. Buna mukabil ictihâdda isâbet-hata¹⁰⁸, cemi siğası¹⁰⁹ ve asrın inkırâdı¹¹⁰ meselelerinde ise Şâfi'î'nin görüşünü tercih etmektedir.

Sonuç

Eş'arî mütekelim yönü ağır basan bir âlimdir ancak usûlî yönü de göz ardı edilmemesi gereken bir şahsiyettir. Eş'arî'nin fikhî mezhebi tartışmalıdır. Şâfi'îler onun Şâfi'î mezhebini benimsediğini sıklıkla dile getirmişlerdir. Eş'arî, fıkıh usûlü meselelerinde kendine özgü düşüncelere sahiptir. Eş'arî'nin benimsediği bazı fıkıh usûlü görüşleri, Şâfi'î'nin veya mensubu olduğu iddia edilen mezhebin görüşlerine aykırıdır. Tarihsel süreçte Şâfi'îlerin büyük bir bölümü kelâmî olarak Eş'arî itikadını benimsemişlerdir. Eş'arî kelâm sistemini benimseyen bazı Eş'arî-Şâfi'îler kelâmî mezheplerini önceleyerek benimsedikleri fıkıh mezhebinin kurucu imamı olan Şâfi'î'nin görüşleri yerine kelâmî mezheplerinin kurucusu olan Eş'arî'nin görüşünü benimsemişlerdir. Bundan dolayı Şâfi'îler mezheb içinden gelen bu muhalefete karşı Şâfi'î'ye ve mezhebi savunmuşlardır. Ebû İshâk el-İsferâyînî, Abdulkâhir el-Bağdâdî, Ebu Hâmîd el-İsferâyînî, Ebû Muhammed el-Cüveynî, Ebû İshâk eş-Şirâzî ve Sem'ânî'nin mezhebi savunmaları Eş'arîlerin mezhebte faaliyet alanlarını sınırlamıştır. Ancak bu sınırlamaya rağmen Eş'arî'nin görüşleri mezheb içinde azımsanmayacak derecede karşılık bulmuştur Eş'arî'nin mezheb içinde karşılık bulması onun görüşünü benimseyip nakledenlerin Şâfi'î mezhebinin otorite usûlcüleri olmasından kaynaklanmaktadır. Eş'arî'nin görüşlerini aktaran İbn Fûrek başta olmak üzere

¹⁰¹ Âmidî, *el-İhkâm*, 1: 256.

¹⁰² Âmidî, *el-İhkâm*, 4: 184.

¹⁰³ Nâsirüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullah b. 'Umer b. Muhammed el-Beydâvî, *Minhâcu'l-vuşûl ilâ 'ilmi'l-uşûl*, thk. Suleym Fehd Seb'aniyye (Dimeşk: Dâru'l-Beyrûtî, 2009/1430), 190.

¹⁰⁴ Beydâvî, *Minhâcu'l-vuşûl*, 81; 86.

¹⁰⁵ Beydâvî, *Minhâcu'l-vuşûl*, 112.

¹⁰⁶ Sübkî, *Cem'u'l-cevâmi' fi usûli'l-fıkh*, thk. 'Abdulmun'im Halil ibrahîm (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2003/1424), 58.

¹⁰⁷ Sübkî, *Cem'u'l-cevâmi' fi usûli'l-fıkh*, 19.

¹⁰⁸ Sübkî, *Cem'u'l-cevâmi' fi usûli'l-fıkh*, 120.

¹⁰⁹ Sübkî, *Cem'u'l-cevâmi' fi usûli'l-fıkh*, 46.

¹¹⁰ Sübkî, *Cem'u'l-cevâmi' fi usûli'l-fıkh*, 77.

İmâmu'l-Harameyn el-Cüveynî ve Gazzâlî gibi Şâfi'î-Eş'arîlerin çabaları Eş'arî'nin görüşlerinin mezheb içinde karşılık bulması konusunda etkili olmuştur. Eş'arî'nin usûl görüşlerini benimseyen Şâfi'î-Eş'arîlerin mezheb içinden gelen tepkilere karşı Eş'arî'nin görüşlerini benimserken daha dikkatli olmaları ve mezhebe bağlılıklarının sorgulanmasına izin vermemek adına Şâfi'î'ye ve mezhebe olan bağlılıklarını ayrıca deklare etmeleri manidardır. Gazzâlî'den sonra Eş'arî mezhebine mensup olan Râzî, Âmidi, Beydâvî ve Sübkî gibi önemli Şâfi'î âlimlerinin, Eş'arîlerin farklı görüşlerini eserlerinde nakletmeleri, Eş'arîlerin görüşlerinin Şâfi'î mezhebinde karşılık bulduğunu göstermektedir. Sonuç olarak Eş'arî'nin Şâfi'î'ye muhalefeti mezheb içinde fikrî bir hareketliliğe yol açtığını bu hareketliliğin mezheb içinde kayda değer tartışmaları beraberinde getirdiğini söylemek mümkündür.

Kaynakça

- Âmidî, Ebu'l-Hasen Seyfuddîn 'Alî b. Muhammed b. Sâlim es-Sa'lebî. *el-İhkâm fî usûli'l-aḥkâm*. Thk. 'Abdurrâzâk 'Affî. 4 Cilt. Beyrut; Dimeşk: el-Mektebu'l-İslâmî, 1402.
- Akay, İhsan. *Şâfi'î Usûl Geleneginde İmam Şâfi'î'ye Muhalif Görüşler*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2018.
- Beydâvî, Nâsirüddîn Ebû Sa'îd (Ebû Muhammed) Abdullâh b. 'Umer b. Muhammed el-Beydâvî. *Minhâcu'l-vuşûl ilâ 'ilmi'l-usûl*. Thk. Suleym Fehd Seb'aniyye. Dimeşk: Dâru'l-Beyrûtî, 2009/1430.
- Cüveynî, İmâmu'l-Harameyn Ebu'l-Me'âlî Ruknuddîn 'Abdumelik b. 'Abdillâh b. Yûsuf. *el-Burhân fî usûli'l-fikh*. 2 Cilt. Thk. 'Abdul'azîm Maḥmûd ed-Dîb. 2 Cilt. Mısır: Dâru'l-Vefâ, 2012/1433.
- Cüveynî, İmâmu'l-Harameyn Ebu'l-Me'âlî Ruknuddîn 'Abdumelik b. 'Abdillâh b. Yûsuf. *Muḡisu'l-ḥalk fî tercihi'l-kavli'l-haḳk*. Beyrût: el-Mektebetu'l-'Aşriyye, 2003/1424.
- Cüveynî, İmâmu'l-Harameyn Ebu'l-Me'âlî Ruknuddîn 'Abdumelik b. 'Abdillâh b. Yûsuf. *Kitâbu't-talḥîs fî usûli'l-fikh*. 3 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, ts.
- Cüveynî, İmâmu'l-Harameyn Ebu'l-Me'âlî Ruknuddîn 'Abdumelik b. 'Abdillâh b. Yûsuf. *Metnu'l-Varakât*. Riyâd: Dâru's-Samî'î, 1996/1416.
- Dönmez, İbrahim Kafî. "İcmâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 21: 417-431. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Eşit, Davut. "Eş'arîliğin Fıkhi Mezheplerdeki Temsiliyeti". *Uluslararası İmam Eş'arî ve Eş'arîlik Sempozyumu Bildirileri* (21-23 Eylül 2014). Haz. Cemalettin Erdemci-Fadıl Aygân, 2: 593-614. İstanbul: Beyan Yayınları, 2015.
- Eşit, Davut. *Hicrî IV-V. Asırlarda Irak-Horasan'da Şâfi'î Fıkıh Usûlünün Gelişimi*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2017.
- Eş'arî. Ebu'l-Hasen 'Alî b. İsmâ'îl b. Ebî Bişr İshâk b. Sâlim. *el-İbâne 'an usûli'd-diyâne*. Thk. Fevkiyye Hüseyin Maḥmûd. Kâhira: Dâru'l-Enşâr, 1397.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. *el-Mustasfâ İslâm Hukukunda Deliller ve Yorum Metodolojisi*. Çev. H. Yunus Apaydın. 2 Cilt. Kayseri: Rey Yayıncılık, 1994.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. *el-Menḥûl min ta'liqâti'l-usûl*. Thk. Muhammed Hasen Heyto. Beyrût; Dimeşk: Dâru'l-Fikri'l-Mu'âşır, Dâru'l-Fikr, 1998/1419.
- el-Ḥatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Aḥmed b. 'Alî b. Sâbit b. Aḥmed b. Mehdî. *Târîḫü Bağdâd*. Thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf. 16 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Ġarbi'l-İslâmî, 2002/1422.
- el-Ḥatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Aḥmed b. 'Alî b. Sâbit b. Aḥmed b. Mehdî. *Kitâbu'l-faḳîh ve'l-mutefaḳḳih*. Thk. Ebû 'Abdirrahmân 'Âdil b. Yûsuf el-Ġarâzî. 2 Cilt. (Riyâd: Dâru İbni'l-Cevzî, 1421.
- İbn Ḥallikân, Ebu'l-'Abbâs Şemsuddîn Aḥmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr el-Bermekî el-İrbilî. *Vefeyâtu'l-a'yân ve enbâu ebnâi'z-zemân*. Thk. İhsân 'Abbâs. 7 Cilt. Beyrût: Dâru Şâdr, 1968.
- İbn Teymiyye, Ebû'l-Abbâs Takıyyuddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecciddîn Abdisselâm el-Harrânî. *Der'u te'aruḳi'l-aḳl ve'n-naḳl ev muvâfaḳâtu saḫîhi'l-menḳûl li-sariḫi'l-ma'kûl*. Thk. Muhammed Râşid Sâlim. 10 Cilt. Su'ûd: Câmi'atu'l-İmâm Muhammed b. Su'ûd el-İslâmiyye, 1991.
- İbnu's-Şalâh, Ebû 'Amr Takıyyuddîn 'Usmân b. Şalâhuddîn 'Abdirrahmân b. Mûsâ es-Şehrezûrî. *Ṭabakâtu'l-fuḳahâi's-Şâfi'îyye*. Thk. Muḫyuddîn 'Alî Necîb. 2. Cilt. Beyrût: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1992.
- İsnevî, Ebû Muhammed Cemâluddîn 'Abdurrahîm b. el-Ḥasen. *Ṭabakâtu's-Şâfi'îyye*. Thk. Kemâl Yûsuf el-Ḥût. 2 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İslâmiyye, 1987/1407.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ' İmâduddîn 'İsmâ'îl b. 'Umer. *Ṭabakâtu'l-fuḳahâi's-Şâfi'îyyin*. Thk. Enver el-Bâz. 2 Cilt. b.y.: Dâru'l-Vefâ', 2004/2425.
- İbn Fûrek, Ebû Bekr Muhammed b. el-Ḥuseyn el-Aşbâhânî. *Maḳâlâtu's-şeyḫ Ebi'l-Ḥasen el-Eş'arî imâm Marife* 19/1 (2019): 249-264

- ehli's-sunne*. Thk. Ahmed 'Abdurrahîm es-Sâyiğ. Kâhira: Mektebetu's-Seḫâfeti'd-Diniyye, 2005/1425.
- İbn 'Asâkir, Ebu'l-Kâsım 'Alî b. Hasen b. Hibetillâh ed-Dîmaşkı. *Tebyînu kezibi'l-mufterî fî mâ nusibe ile'l-İmâm Ebil-Hasen el-Eş'arî*. Beyrût: Dâru Kitâbi'l-'Arabî, 1983/1404.
- İltaş, Davut. "Fıkıh Usûlü Yazımında "Kelâmçılar Yöntemi ve Fakîhler Yöntemi" Ayrımlaşmasının Mahiyeti Üzerine". *Bilimname Düşünce Platformu* 7/17 (2009/2): 65-94.
- el-Ferrâ, Ebû Ya'la Muhammed b. el-Hüseyn el-Bağdâdî el-Kâdî. *el-'Udde fî usûli'l-fıkh*. Thk. Ahmed b. 'Alî b. Seyr b. el-Mubârekî 5 Cilt. Riyâd: y.y. 1993.
- Mâverdî, Ebu'l-Hasen 'Alî b. Muhammed b. Habîb. *el-Hâvî'l-kebîr fî fıkhî mezhebi'l-İmâm eş-Şâfi'î ve huve Şerhu muhtaşari'l-Muzenî*. Thk. 'Alî Muhammed Mu'avvaḍ-'Âdil Ahmed 'Abdulmevcûd. 19 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1999/1419.
- Râzî, Fahrüddîn Muhammed b. 'Umer b. el-Hüseyn. *el-Maḥşûl fî 'ilmi'l-usûli'l-fıkh*. Thk. Muhammed 'Abdulkâdir 'Atâ. 2 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1999/1420.
- Sem'ânî, Ebu'l-Muzaffer Manşûr b. Muhammed b. 'Abdilcebbar. *Kavâtî'u'l-edille fî usûli'l-fıkh*. Thk. 'Abdullâh Hâfız Ahmed el-Hukmî. 5 Cilt. Riyâd: Mektebu't-Tevbe, 1998/1319.
- Sübki, Ebû Naşr Tâcuddîn İbnu's-Sübki 'Abdulvehhâb b. 'Alî b. Abdilkâfi. *Tabakâtu's-Şâfi'îyyeti'l-kubrâ*. Thk. Mahmûd Muhammed Tanhî-'Abdulfettâh Muhammed el-Hulv. 10 Cilt. Kâhira: Maḥba'âtu 'Isâ el-Bâbî el-Halebi, 1964/1383.
- Sübki, Ebû Naşr Tâcuddîn İbnu's-Sübki 'Abdulvehhâb b. 'Alî b. Abdilkâfi. *Cem'u'l-cevâmi' fî usûli'l-fıkh*. Thk. 'Abdulmun'im Halîl İbrâhîm. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2003/1424.
- Şâfi'î, Muhammed b. İdrîs. *er-Risâle li'l-İmâmi'l-Muḥḥalibî*. Thk. Ahmed Muhammed Şâkir. Kâhira: Mektebetu Dârî't-Turââ, 2005/1426.
- Şâfi'î, Muhammed b. İdrîs. *Kitâbu İbâti'l-İstihsân*. (el-Üm'ün içinde). 8 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, 1990.
- Şîrâzî, Ebû İshâk Cemâluddîn İbrâhîm b. 'Alî b. Yûsuf. *el-Luma' fî usûli'l-fıkh*. Thk. Muhyiddîn Dîb Mistoyûsuf 'Alî Budevvi. Dimeşk-Beyrût: Dâru İbn Keâir, 2008/1429.
- Şîrâzî, Ebû İshâk Cemâluddîn İbrâhîm b. 'Alî b. Yûsuf. *Şerhu'l-Luma'*. Thk. 'Abdulmecîd et-Turkî. 2 Cilt. Tûnus: Dâru'l-Ġarbi'l-İslâmî, 2012/1433.
- Şîrâzî, Ebû İshâk Cemâluddîn İbrâhîm b. 'Alî b. Yûsuf. *et-Tebşira fî usûli'l-fıkh*. Thk. Muhammed Hasen Heyto. Dimeşk: Dâru'l-Fikr. 1983/1403.
- Yaşar, Mehmet Aziz. *Tâcuddîn es-Sübki ve Usûlcülüğü*. Mardin: Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları 2018.
- Zehebî, Ebû 'Abdillâh Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. 'Usmân b. Kaymâz. *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtu'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*. Thk. 'Umer 'Abdusselâm et-Tedmurî. 53 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-'Arabî, 1993/1413.
- Zehebî, Ebû 'Abdillâh Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. 'Usmân b. Kaymâz. *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*. Thk. Şu'ayb el-Arnâvût (Heyet). 20 Cilt. b.y.: Muessesetu'r-Risâle, 1985/1405.
- Zerkeşî, Ebû 'Abdillâh Bedruddîn Muhammed b. Bahâdır b. 'Abdillâh. *el-Baḥru'l-muḥîṭ fî usûli'l-fıkh*. 8 Cilt. b.y.: Dâru'l-Kutûbî, 1994/1414.

Summary

Abû'l-Hasan al-Ash'arî forsook Mu'tazilite theology during his time as one of the important theologians of Mu'tazilite theology. In the following years, he adopted a clearly anti-Mu'tazilite theological position. During this new period, he accompanied particularly the important representatives of the Iraqi Shâfi'î school. Of the Shâfi'ite scholars with whom he stayed in contact, one may mention Zakariyyâ al-Sâjî, Abû İshâq al-Marwazî, al-Qaffâl al-Shâshî, Abû Bakr al-Şayrafî, İbn Abi Hurayra and Abû Sahl al-Şu'lûkî. Due to Ash'arî's close contact with the Shâfi'ite scholars, it has been widely thought that he adopted the Shâfi'ite school. Therefore, the later Shâfi'ite scholars have considered him one amongst themselves. Although Ash'arî is a scholar who is predominantly a theologian, he is at the same time an Islamic legal theoretician, having special views in this field. These views differ from some of the views held by other legal theoreticians in general and by Shâfi'î in particular.

Ash'arî disagreed with Shâfi'î himself and the majority of Shâfi'ite scholars over such subject-matters as the passing of the era in which a consensus is formed (inqirâḍ al-aşr), successfulness and failure in producing sound legal opinions, obligation, abrogation, etc. The fact that Ash'arî as a mujtahid set forth views different from Shâfi'î's is significant for two reasons. First, the Shâfi'ite scholars consider Ash'arî one amongst themselves, tending therefore to view Ash'arî's disagreement with Shâfi'î as that of an insider scholar with the founder of the school. Second, an overwhelming majority of the Shâfi'ites adopted the Ash'arite theology in the historical process. Therefore, Ash'arism and Shâfi'ism displayed an eclectic nature in history. Shâfi'î has been regarded as the founder of the Shâfi'ite school or Shâfi'ism while Ash'arî is viewed as the founder of Ash'arism. Ash'arî's disagreement with Shâfi'î over some

subjects of Islamic legal theory put the later generations of Shāfi'ite scholars on the horns of a dilemma in deciding the conflicting views of Shāfi'ī and Ash'arī, the first being their imam in legal issues and the second their imam in theological issues. Noting this situation, Abū Muḥammad al-Juwaynī clarifies that Ash'arī disagreed with Shāfi'ī over some certain subjects of Islamic legal theory, emphasizing that he took sides with Shāfi'ī in this case. Yet not all Shāfi'īs adopted the same attitude. Therefore, one may consider the Shāfi'ite tendency towards this issue in two groups. The Shāfi'ites took up two attitudes towards the issues over which Ash'arī disagreed with Shāfi'ī. Some of the Ash'arite-Shāfi'īs, who adopted the Ash'arite system of theology, gave precedence to their theological school, preferring the views of Ash'arī as the founder of their theological school to those of Shāfi'ī as the founder of their legal school. As pointed out by Ibn Ṣalāḥ, majority of the Shāfi'ite theologians avoided supporting Shāfi'ī. However, a group of Shāfi'ī jurists and theologians supported Shāfi'ī against Ash'arī. Therefore, the Shāfi'ite scholars defended Shāfi'ī and the Shāfi'ite school against this intra-school opposition. Of the pro-Shāfi'ite scholars, one may mention such figures as Abū Ishāq al-Isfārāyīnī, Abduḷqāhir al-Baghdādī, Abū Ḥāmid al-Isfārāyīnī, Abū Muḥammad al-Juwaynī, Abū Ishāq al-Shīrāzī and Abū'l-Muzaffar al-Sam'ānī. Their pro-Shāfi'ī action limited and constrained the intra-school activities of the Ash'arites. Therefore, Ash'arī himself and his followers encountered a serious and strong reaction within the school. However, despite this reaction, the Ash'arite doctrines received a considerable response within the school. The reverberation of the Ash'arite teachings in the school results from the fact that his exponents are authoritative legal theoreticians of the Shāfi'ite school. An important role was played in this process by the efforts of such Ash'arī-Shāfi'ī figures as Ibn Fūrak, the main transmitter of the Ash'arite doctrines, Imām al-Ḥaramayn al-Juwaynī, as well as Abū Ḥāmid al-Ghazālī. It is meaningful that those Shāfi'ite-Ash'arites who adopted the Ash'arite position regarding the subjects of Islamic legal theories acted more carefully in holding that position vis-à-vis the reactions from inside the school, declaring their particular loyalty to Shāfi'ī and the Shāfi'ite school on the fear of their Shāfi'ī affiliation being questioned. The fact that such Shāfi'ī luminaries as Fakhr al-Dīn al-Rāzī, Sayf al-Dīn al-Āmidī, al-Qāḍī al-Bayḍāwī and Tāj al-Dīn al-Subkī cited in their works the differing views of the Ash'arites demonstrate that these Ash'arite views took their place as established and legitimate doctrines within the Shāfi'ite school. Although Ash'arī's disagreement with Shāfi'ī created a serious crisis within the Shāfi'ite school, the school's internal balances, systematics and dynamics prevented this crisis from evolving into a serious disintegration and from breaking away.